

Journal of Social Intervention: Theory and Practice –
2015 – Volume 24, Issue 4, pp. 66–70
<http://doi.org/10.18352/jsi.467>

ISSN: 1876-8830

URL: <http://www.journalsi.org>

Publisher: Utrecht University of Applied Sciences,
Faculty of Society and Law, in cooperation with
Utrecht University Library Open Access Journals

Copyright: this work has been published under a
Creative Commons Attribution-Noncommercial-No
Derivative Works 3.0 Netherlands License

Pek van Aniel & Wim Brands. **Serendipiteit:**

De ongezochte vondst. Amsterdam: Nieuw Amsterdam,
2014, 160 p., €17,95.

ISBN 904 681 7571

BOOKS

ED DE JONGE

Dr. Ed de Jonge is onderzoeker bij het Kenniscentrum Sociale Innovatie van de Hogeschool Utrecht. Hij verricht onderzoek naar professionaliteit en beroepsethiek en ontwerpt leertrajecten voor aanstaande en ervaren professionals. In 2015 promoveerde hij op het onderzoek "Beelden van de professional".

E-mail: ed.dejonge@hu.nl

SERENITEIT MET EEN DIP

Een van mijn heimelijke genoegens is het heerlijk weg-zwijmelen bij wat ik ietwat eufemistisch en on-feministisch aanduid als vrouwenfilmpjes. Daarmee bedoel ik heerlijke romantische komedies zoals "Four Weddings and a Funeral", "Notting Hill" en natuurlijk "Silver Linings Playbook", om mij even tot de meest geslaagde en tegelijk meer politiek correcte varianten te beperken. Een belangrijke bouwsteen van het genre zijn de toevallige ontmoetingen tussen de hoofdpersonen. Liefhebbers van het genre – en wie onderdrukt nou niet graag tevergeefs met vochtige ogen een overweldigende snik bij het ontroerende einde? – kennen ongetwijfeld ook "Serendipity". Het betreft een "romcom" waarin het spel met toevallige ontmoetingen op de spits wordt gedreven. Niet alleen in de plot maar ook door toedoen van de vrouwelijke hoofdrolspeler, als het ware als een kosmologische test voor het voorbestemd zijn voor elkaar in de liefde. Immers, voorbestemde

liefde en een eenmalige en stomtoevallige ontmoeting, dat wringt – en tegelijk natuurlijk ook weer niet.

Onlangs verscheen een intrigerend boekje over serendipiteit. Ik moet bekennen dat ik met enige terughoudendheid aan de lectuur begon. Serendipiteit is immers een thema dat al snel kapot geschreven kan worden, bijvoorbeeld door het definiëren, analyseren en classificeren van dit verschijnsel. Toevallig beethebben wordt dan overschaduwd door angstvallig vasthouden. Dan zou de onverbiddelijke conclusie zijn geweest: in dit geval was de film toch beter dan het boek. Maar dat is gelukkig niet het geval. Vooral vanwege de mozaïekachtige en speelse opzet van het boek.

Het boek opent met een verzameling van citaten die direct of indirect met het onderwerp samenhangen. Daarna volgt een kort voorwoord van Hans Clevers, de toenmalige president van de KNAW, die een lans breekt voor serendipiteit in de biologie. Verder bevat het boek een vertaling van het Perzisch sprookje over de prinsen van Sarandib (Sri Lanka), plus de brief van Horace Walpole waarin hij op grond van dit oude gedicht het begrip “serendipiteit” munt. Dan pas wordt de lezer getraceerd op een inleiding over serendipiteit. Deze wordt gevolgd door een e-mail correspondentie over hetzelfde thema tussen de beide auteurs en een inventarisatie van aansprekende voorbeelden van het fenomeen.

Ook de afzonderlijke onderdelen van het boek bezitten wel vaker een mozaïekachtige structuur. Zo wordt de inventarisatie van verschijnselen van serendipiteit op speelse wijze alfabetisch geordend, waar vervolgens toch nog een stukje aan wordt toegevoegd over “kairos”, het juiste moment. Ook staan de correspondentie en de inventarisatie niet keurig achter elkaar, maar wisselen elkaar af op rechter- en linker-pagina. Zo kent het hele boekje een gepaste grilligheid. Zelfs de naam van de hoofdauteur bezit een sprookjesachtige charme die de verbeelding prikkelt: Pek van Anel. Hij blijkt ook nog eens geboren te zijn op 11 september en als kind per ongeluk zijn ouderlijk huis in de fik te hebben gestoken. Hierbij moet echter worden bedacht dat deze auteur, geheel in de geest van het speelse boekje, de verleiding van de dichterlijke verdichting niet altijd uit de weg lijkt te gaan en zich in de beste postmoderne traditie soms als onbetrouwbare verteller laat kennen. Zie bijvoorbeeld het citaat dat hij op ironische en speelse wijze aan Hippocrates toeschrijft: de oorlog is de vader van de chirurgie. Van dat alles gaat een aanstekelijk effect uit: wie met Pek omgaat wordt erdoor besmet. De lezer is gewaarschuwd.

Het ietwat labyrinthische boekje is ook zo intrigerend omdat duidelijk wordt dat Walpole eigenlijk alles al gezegd heeft over dit fenomeen: in de kern draait het om ontdekkingen waar men niet

BOOKS

naar op zoek is, en wel op basis van een combinatie van toevalligheid en scherpzinnigheid ("by accidents and sagacity"), soms ook door een fout van de onderzoeker. Serendipiteit veronderstelt, bij wijze van spreken, tegelijkertijd een zekere mate van toegeeflijkheid van het object en van het subject: de werkelijkheid moet iets bijzonders tonen en de waarnemer moet dat bijzondere opmerken. Misschien mag worden verondersteld dat serendipiteit berust op de sereniteit van de waarnemer die een dip in de werkelijkheid ondergaat. Hoe dan ook zou een cryptische omschrijving van het verschijnsel kunnen luiden: toevallig een inzinking in de onverstoorbaarheid ontdekken.

Van Andel is ervan overtuigd dat serendipiteit onderwezen en geleerd kan worden. Maar hieruit spreekt wellicht het optimisme van de docent die op grond van een ondoorzichtig mengsel van eigenbelang en altruïsme altijd gelooft dat alle competenties door zijn studenten verworven kunnen worden. Van Andel verwacht veel van het aanleren van verwondering. Daar is natuurlijk niets mis mee, maar de vraag is of dat genoeg is. Terwijl wijsbegeerte begint met verwondering over het alledaagse, berust serendipiteit juist op het waarnemen van het onalledaagse. Daarom is er om te filosoferen eigenlijk niets nodig behalve openheid, terwijl voor serendipiteit juist een grondige vertrouwdheid vereist is met het alledaagse, dat wil zeggen: met de gewone feiten en gangbare gebeurtenissen, met de bestaande verklaringen en vertrouwde interpretaties. Openheid en verwondering zijn dus wel belangrijke ingrediënten voor serendipiteit maar zeker niet voldoende. Van Andel biedt overigens wel handreikingen voor het onderwijzen van serendipiteit, bijvoorbeeld het laten uitvoeren van experimenten die tot ongezochte vondsten hebben geleid. En ook zijn vader leerde hem te zoeken naar klavertjes vier.

De hoofdauteur, die op de flaptekst als "een medische maverick" wordt omschreven, blijkt dan toch ook een wetenschapper in hart en nieren. In de inleiding praat hij de lezers bij over een duizelingwekkende veelheid aan aspecten van serendipiteit, en dat alles op nog geen 10 pagina's. Het is alsof hij enthousiast en gehaast maar toch ook enigszins beschroomd over het onderwerp spreekt. De enige kanttekening is dat de auteur claimt 40 typen van serendipiteit te hebben onderscheiden zonder daar in dit boek inhoudelijk nader op in te gaan. Verder komt alles aan de orde, hoe beknopt ook. Hij stipt bijvoorbeeld de oorsprong van het begrip aan plus de receptie door achtereenvolgens alfa-, bèta en gamma-wetenschap. Hij onderscheidt naast positieve en niet-serendipiteit tevens twee tussenvarianten. Pseudo-serendipiteit is een vondst die wel gezocht werd maar niet langs die weg, terwijl negatieve serendipiteit een ongezochte vondst is die onjuist geduid wordt. Positieve serendipiteit kan worden onderverdeeld in drie varianten: de noviteit is het nieuwe dat past binnen de bestaande kaders, de anomalie is het nieuwe dat strijdig is met geaccepteerde

theorieën en het enigma is het nieuwe waarvoor een theoretisch kader ontbreekt (het boekje zelf lijkt die heldere driedeling overigens te doorkruisen). Verder kan de ontdekking van een verrassend feit gepaard gaan met verschillende typen van herleiding, namelijk naar een ander feit of naar een regel, die op zijn beurt mogelijk, nieuw of zelfs revolutionair kan zijn. Het positieve verschijnsel kan betrekking hebben op drie hoofddomeinen: de (vooral empirische) wetenschap betreft dan het nog niet beschrevene, verklaarde of voorspelde, de techniek het nog niet bestaande en de kunst het nog niet vertoonde.

En dat is nog niet alles. In diezelfde beknopte inleiding maakt de auteur duidelijk dat intuïtie op anticipatie berust, terwijl serendipiteit juist betrekking heeft op datgene wat zich niet laat anticiperen. Bovendien geeft hij geslaagde omschrijvingen van serendipiteit, zoals “de verbeelding aan de macht” en vooral “de kunst van de loszittende oogkleppen”. De serendipitist is vertrouwd met het vertrouwde en bezit dus wel degelijk oogkleppen, maar kan die afzetten wanneer de omstandigheden daarom vragen. De openheid en verwondering zijn dus selectief en functioneel. De auteur pleit verder voor serendipiteitsfondsen en –prijzen. Tevens presenteert hij een beknopte typering van de serendipitist. Hieruit kan worden afgeleid dat zulke personen vooral tegenstellingen in zich weten te verenigen: tegelijk opmerkzaam en afleidbaar, slim en intuïtief, erudiet en artistiek, diligent en flexibel. Nietzsche wees er al op: “Man muss noch Chaos in sich haben, um einen tanzenden Stern gebären zu können”. Van Andels karakterisering van de serendipitist herinnert enigszins aan Pinchots omschrijving van zogenoemde “intrapreneurs” en vooral aan Csikszentmihalyi’s typering van creatieve personen. Bij onderzoek komt volgens mij meer creativiteit kijken dan vaak wordt gedacht. Bij experimenteel onderzoek zit dat vooral in de onderzoeksopzet, zoals in de experimenten van Milgram en Zimbardo. Bij kwalitatief onderzoek komt veel creativiteit kijken bij de wijze waarop onderzoekers de ruwe gegevens met elkaar verknopen, ook al wordt dat op versluiserende wijze als coderen gelabeld.

Het boekje heeft mij geholpen om enkele ervaringen als praktijkonderzoeker in een nieuw licht te bezien. Tijdens mijn promotieonderzoek heb ik veel nieuwe inzichten opgedaan, maar het had soms nogal wat voeten in de aarde om deze op een acceptabele manier in mijn proefschrift te laten landen. Het beoefenen van wetenschap lijkt soms meer te draaien om het produceren van stevig samenhangende pap, terwijl we toch eigenlijk op zoek (zouden moeten) zijn naar de krenten, ook al zweven die wel vaker op een enigszins chaotische wijze in het rond. Een ander voorbeeld is een praktijkonderzoek naar de ethische aspecten van de beroepsuitoefening van ambulante sociale professionals. Tijdens het coderen van interviews werd ik voortdurend “afgeleid” door “afwijkende” verschijnselen: een werker bij wie alle morele dilemma’s leken

BOOKS

samen te hangen met en voort te vloeien uit haar inspiratie; een werker die hoofdzakelijk leek te werken volgens het principe van trial and error; een werker die een impliciete systematiek voor het reguleren van haar emoties als overlevingsstrategie leek te hebben ontwikkeld. Stuk voor stuk verschijnselen die zich niet lieten generaliseren maar die mij belangwekkender toeschienen dan mogelijke algemene inzichten. Maar misschien draaf ik nu door, want Van Andel benadrukt dat serendipiteit en systematisch onderzoek elkaar niet uitsluiten maar juist aanvullen en dat het belang van serendipiteit niet moet worden onderschat maar ook niet overschat. Ook in dezen gaat het blijkbaar om het juiste midden, zoals Aristoteles ons al leerde, ook tussen dromen en toetsen. Hoe dan ook pleit Van Andel, in navolging van bijvoorbeeld Fleming en Skinner, voor de vrijheid van onderzoekers om een nieuwe ontdekking te volgen.

Het boek zou een “trouvaille” kunnen zijn voor onderzoekers en professionals die getrouwd zijn met hun methodische aanpak en natuurlijk ook voor onderzoekers die op methodische wijzen de methodische werkwijzen van professionals willen valideren. Over onderzoek is in het voorgaande al voldoende gezegd. Wat de beroepspraktijk betreft wordt steeds duidelijker dat methodische interventies slechts voor een zeer beperkt deel de effectiviteit van het handelen van sociale professionals kunnen verklaren. Van der Lans (2010) verwijst naar een bron die het houdt op een magere 15%. Ik zei eens tegen mijn zus, die psychiater is, dat ik het niet op zou kunnen brengen om hele dagen geconcentreerd naar de verhalen van andere mensen te luisteren. Zij beschreef toen een manier van oppervlakkig luisteren die tot alertheid leidt op het moment waarop iets bijzonders wordt gezegd. Misschien is dat de serendipiteit van de hulpverlener, het opmerken van het opmerkelijke in menselijke gedragingen en interacties. De praktijk van professionals en onderzoekers verarmt zonder openheid en opmerkzaamheid voor de toevallige vondst. Belangrijker dan zoeken is vinden en belangrijker dan onderzoeken is ondervinden. Dat geldt overigens ook op romantisch vlak.

REFERENTIES

Lans, J. van der (2010). *Eropaf! De nieuwe start van het sociaal werk*. Antwerpen: Augustus.